

Køn, demokrati og repræsentation

genoptryk af fire anmeldelser

Borchorst, Anette; Christensen, Ann-Dorte; Siim, Birte

Publication date:
1998

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Borchorst, A., Christensen, A.-D., & Siim, B. (1998). *Køn, demokrati og repræsentation: genoptryk af fire anmeldelser*. Aalborg Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

TEKST NR. 5

KØN, DEMOKRATI OG REPRÆSENTATION
- GENOPTRYK AF FIRE ANMELDELSER

AF
ANETTE BORCHORST
ANN-DORTE CHRISTENSEN
OG
BIRTE SIIM

Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen og Birte Siim
Køn, demokrati og repræsentation
- genoptryk af fire anmeldelser

GEP-TEKSTSERIE NR. 5

Design: Gitte Blå

Lay-out: Joan Vuust

Tryk: Kopicentralen Aalborg Universitet, 1998

ISSN: 1397-7903

GEP-TEKSTSERIE rummer udgivelser fra Forskningsprogrammet: Køn, magt og politik. Programmet der er finansieret af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd løber frem til år 2000.

GEP-TEKSTSERIE kan bestilles hos: Joan Vuust Nielsen, Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Fibigerstræde 2, 9220 Aalborg Ø, tlf.: 96 35 84 32, fax: 98 15 32 98, e-mail: joan@i4.auc.dk

Indhold

- Anette Borchorst "*Only a Question of time?*". Anmeldelse af: Lauri Karvonen og Per Selle (eds.) *Women in Nordic Politics. Closing the Gap*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1995, I: *NORA no. 2*, vol 4, 1996, pp. 147-149 7
- Birte Siim: Anmeldelse af Lauri Karvonen og Per Selle (eds.) *Women in Nordic Politics. Closing the Gap*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1995, I: *Politica nr. 2*, 1996, pp. 222-226 11
- Ann-Dorte Christensen: Anmeldelse af Nina Raaum (red.) *Kjønn og Politikk*, Oslo: Tano, 1995 (359 sider), I: *Politica nr. 2*, 1996, pp. 226-231 17
- Birte Siim: "*Anne Phillips forfatterskab*", Anmeldelse af Anne Phillips: *The Politics of Presence*, Oxford University Press, 1995. I: *GRUS nr. 49*, 1996, pp. 107-115 23

Forord

Dette nummer er et genoptryk af anmeldelser, som Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen og Birte Siim har skrevet i 1995 og 1996. Begrundelsen for at genoptrykke dem er, at de forholder sig til centrale debatter inden for køn og politik forskningen.

Det drejer sig for det første om en nordisk debat, hvor Selle og Karvonens bog "*Women in Nordic Politics*" og Nina Raams bog "*Kjønn og politikk*", begge lægger op til nye perspektiver i forståelsen af køn og politik. I stedet for at fokusere på kvinders politiske afmagt og marginalisering i politik insisterer disse bidrag fra midten 90'erne på et perspektivskifte, der betoner forandring og gennem bl.a. den såkaldte efterslæbshypotese forudser, at de sidste rester af hierarkisk og funktionel arbejdsdeling mellem kønnene i politik vil forsvinde sammen med kvinders rolle som "nyankomne" i politik. I anmeldelserne diskuteres dette nye perspektiv i relation til nordisk kvindeforskningens tidligere positioner.

For det andet drejer det sig om en præsentation og debat af Anne Phillips forfatterskab bøger, som lægger op til nytænkning af moderne demokratiteori og til nyudviklinger inden for et feministisk perspektiv på principperne for demokratisk deltagelse og repræsentation. Anne Phillips ideal om en pluralistisk og differentieret medborgerskab lægger op til at fokusere på mangfoldigheden i kvinders offentlige politiske medborgerroller. Såvel teoretisk som empirisk repræsenterer Anne Phillips den form for differentierede forståelser, som vi finder meget konstruktive, hvis man skal forstå og forklare forholdet mellem køn og politik i moderne demokratier som fx det danske.

Ann-Dorte Christensen

Lauri Karvonen and Per Selle (eds.)
Women in Nordic Politics. Closing the Gap.
Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1995.

Karvonen's and Selle's edition engages in the debate on whether the situation of women in Nordic politics should be interpreted pessimistically or gives reason for optimism. The former view is held by scientists and others who find that regardless of the fundamental changes in women's position vis-à-vis the political system, it is still fundamentally patriarchal, and women are still far from a position which is equal to men's in terms of political power and influence. This position is often related to the so-called theory of shrinking institutions, developed among others by Harriet Holter in the beginning of the 1980s. It maintains that women gain power in institutions where power is going out. The optimistic position is argued by people who highlight the progress of women in political representation and political activity and maintain that the state has played an active role in this regard. The widely quoted conclusion of Helga Hernes about the women-friendly potential of the Scandinavian welfare states illustrates the point. The dominant assumption of Karvonen's and Selle's position is that the process towards integration of women in Nordic politics is internationally remarkable and largely irreversible. Hence, their edition can be related to the latter position, as indicated in the subtitle of their book. Several chapters suggest that gender differences can be explained by a time lag which implies that in a shorter or longer span of time, gender differences in politics will vanish.

The fifteen chapters included in the edition are grouped into six parts. The two chapters in part one summarize and discuss the overall development of women and politics. Part two focuses on the voting and party arena and part three on the organizational, like the labour movement, the voluntary sector and women's shelter movement. Part four looks at public institutions like public administration, local politics and electoral systems. Part five analyses the effects of women's increasing political power in terms of attitudes and symbols. Part six comprises an article on women in Nicaraguan politics which is seen as a contrasting case to the Nordic experience. Together, the chapters provide a comprehensive and valuable material describing and analyzing the situation of women in Nordic politics and changes in the gender differences in many different areas of political institutions and the political culture during the past 10-30 years.

The national background of the authors covers all the Nordic countries, except Iceland. Given the overweight of scholars with a Norwegian background, the prominence of Norwegian data and experiences is natural. Still the overall design is comparative. Some

chapters systematically compare four or all the five Nordic countries, whereas many articles analyse across two or three of the Nordic countries. Around a third of the chapters focus on experiences in one country only.

Methodologically, the data are overwhelmingly quantitative, and they have been gathered from many different contexts. The book offers a good overview of the present situation in the Nordic countries of women in many areas of political life. The general impression is that the edition rests on solid ground in terms of the empirical foundation of the book.

Since the editors and some of the other authors engage in an "break" with previous conclusions of feminist studies of women and politics and the first position mentioned above, I find it relevant in this context to review the edition in relation to this debate. The question is, to which extent the edition as a whole confirms the leading hypothesis of a closing gap and time lag explanation of gender differences. I find this solution preferable to reviewing the fifteen chapters separately. It would be meaningless anyway, given the space at my disposal.

In the introduction, the two editors focus on the dramatic increase in women's representation in the electoral channel of the Nordic countries in the 1970s which has continued and has been extended to the corporate channel and public bureaucracy in the 1980s. They base their conclusion of irreversibility of the process on the argument that the development rests on fundamental pillars like the dramatic changes in women's situation and in the political institutions. Yet, the different chapters reveal that the process has in no way been constant and that there are indeed differences between different areas and types of political influence. By the same token, there have been and are differences between the five countries.

In his chapter on trade unions in Denmark, Finland, Norway and Sweden, Lauri Karvonen shows that a feminization of the labour force and of the unions has taken place, the latter in the form of a growing number of women in female dominated unions and unions connected to public employment. He ascribes this process more to economical than to political factors. When it comes to the gender gap in the top of decision making bodies of the unions, he concludes on the basis of Finnish, Norwegian and Swedish data from the 1970s till today that the representation of women lags behind their numeric share of the membership. He refers a pessimistic position which finds it imaginable that the changes can slow down or even stop, on the other hand his final conclusion is that the upward trend of women's representation is largely irreversible, and he doesn't expect women to allow such

a development. It is probably true, that gender differences will be debated, but there is no reason to believe that the genders will be equally powerful in the top of the organizations in the nearer future. As he correctly observes, the unions are in a transition period and the gender differences crystallize around a private public sector split in a period where the public sector is under pressure. His comparison between Finish and Norwegian unions interestingly enough reveals that the roughly equal level of representation of women in the two countries is due to different mechanisms; political factors seem to have played a far greater role in Norway than in Finland. I find that this conclusion indeed challenges the idea of a time lag or irreversibility of the process. It becomes even more interesting to explain why the Swedish unions - which occupy a relatively more powerful societal position than the Norwegian - have a more pronounced gender hierarchy than the Norwegian (and the Finnish).

In chapter ten on public bureaucracy, Per Læg Reid, focuses on the development from 1976-1993 in the gender composition of civil servants in Norwegian, Finnish and Danish ministries. Both horizontally (which kind of resorts and policy areas) and vertically (the job hierarchy) his figures proves that the gender gap is actually closing. He argues that the situation in Norway is not a result of quotas, because there has been no strong tradition for this in this area. Instead he points to the increasing educational level of women. If this is true, the interesting question is, why does Finland and even more pronounced Denmark lag far behind Norway in terms of female representation at the top level of the central public bureaucracy?

In her overview article on central and local public decision making bodies with data from all the five Nordic countries, Nina Cecilie Raum proves that both horizontally and vertically the development has been going towards greater gender equality. Raum argues on the basis of her empirical findings that the theory of shrinking institutions, and what she calls an iron law hypothesis is largely a myth. Instead she argues for the time lag hypothesis.

I share her scepticism towards the theory of shrinking institutions, due to the automaticity which is imbedded in the conclusion: When women come in, power goes out, but I do not consider it as a scientific progress to replace one kind of automaticity with another, like the time lag hypothesis does. The empirical data in the book prove that in some areas the gender gap is definitely closing, but they also reveal that the development is by no means automatic and that interesting differences between the countries and between different areas tend to be ignored, if the time lag explanation is overemphasized. I find that the focus on the theory of shrinking institutions in many chapters tends to hamper

the generation of explanations for the development. In several instances I also see indications of factors which could moderate the time lag explanation. It is for instance suggestive that in the countries which have become members of the European Community, an increasing number of political decisions will be taken by political bodies in which women have far less political influence than in the Nordic countries. Yet, this aspect is largely ignored in the edition.

Several chapters center around the important question of economical versus political factors. Christina Bergquist shows that the Commission on Women's representation in Sweden has indeed had an effect in terms of increasing women's representation in the corporate channel. Other chapters confirm that quota systems have had an effect in relation to increasing women's representation in public committees. Hence, the conclusion in the introduction about the importance of political decisions is confirmed. There is, however, no automaticity in political decisions, and one important precondition for political decisions is that the unequal gender composition is indeed considered a political problem which should be dealt with. This has indeed been the case in all the Nordic countries, but to varying degrees. My hypothesis is for instance that a decrease in the political representation of women which has raised comprehensive debates in Sweden would not cause the same debate in Denmark and the same willingness to deal with the problem politically in Denmark.

My conclusion is that the edition has added new and valuable insight into the nature of women's political participation and representation, just as I agree with the conclusion that much more research is needed for instance to detect the qualitative effects of the quantitative increase in women's representation.

Anette Borchorst

Lauri Karvonen & Per Selle (eds.)
Women in Nordic Politics. Closing the Gap.
Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1995.

Bogen "Women in Nordic Politics" redigeret af Lauri Karvonen og Per Selle er en antologi, der sætter fokus på et centralt og aktuelt forskningsfelt: *udviklingen* i kvinders politiske deltagelse og repræsentation i Norden. Det tværgående tema er, om de politiske kønsforskelle i Norden er på vej til at blive udjævnet?

Bogen må hilses velkommen. Den udmærker sig ved en imponerende bredde i analysen af kvinders relation til det politiske liv og ved en systematisk inddragelse af et komparativt nordisk perspektiv. Bogens 15 artikler omfatter centrale dele af det politiske liv:: Part I: Women in Nordic Politics. Part II: Women as Voters and Party members. Part III: Organizational participation. Part IV: Public Institutions. Part V: Attitudes and Symbols, og Part VI: Beyond Scandinavia. Både de to redaktører og forfatterne udgør et blandet nordisk team med centrum ved Bergen Universitet.

Indledningen af Lauri Karvonen og Per Selle og det efterfølgende kapitel af Nina Raum kan læses som en sammenfatning af bogens centrale temaer, budskaber og nøglebegreber. Hovedbudskabet er et *optimistisk* perspektiv på kvinders voksende deltagelse og repræsentation i de politiske institutioner i Norden. Udviklingen opfattes som en *irreversibel* proces, som har vidtgående konsekvenser for hele det politiske liv, og for samfundet. Et af bogens gennemgående temaer er en problematisering af kvindeforskningens forestilling om kvinders politiske *marginalisering* som en myte, der bidrager til at tilsløre de forandringer, der er sket i kvinders politiske position i Norden.

Bogen viser *udviklingen* i kvinders deltagelse og repræsentation inden for et bredt udsnit af det politiske liv, som omfatter både det lokale demokrati, fagforeningerne, den frivillige sektor, den korporative kanal, den offentlige administration, vælgerkanalen og de politiske partier. Set i sammenhæng giver artiklerne et overbevisende billede af den dramatiske stigning, der er sket i kvinders politiske deltagelse og repræsentation i de skandinaviske lande gennem de sidste 20-25 år. Men flere artikler peger samtidig på nogle dybtgående forskelle i kvinders politiske position, med Finland og Norge som yderpositioner, og Danmark og Sverige midt imellem.

I det følgende vil jeg fremhæve nogle artikler fra de forskellige sektioner. De er udvalgt som eksempler på artikler, som bevidst forsøger at udfordre de gamle myter og udvikle en ny forståelse af kvinder og politik.

Nina Raaums oversigtsartikel (kap. 2) er et velskrevet indlæg i den feministiske debat mellem 'optimister', som lægger vægt på kvinders nye magtressourcer (Hernes), og 'pessimister' som fremhæver kvinders marginalisering og magtesløshed (Hirdman). Raaum kritiserer marginaliserings- og segrereringsteserne, fordi de ikke er velegnede til at forklare politiske forandringer. Som alternativ peger hun på en hypotese om "time-lag", som er inspireret af Stein Rokkans analyse af mobilisering af nye vælgergrupper. I Raaums fortolkning, bliver *efterslæbshypotesen* en forventning om, at kvinders funktionelle og hierarkiske underrepræsentation i politik gradvis vil blive udlignet (s 30;47). Hun viser gennem et omfattende empirisk materiale fra de sidste 20 år, at kvinder er på vej til at blive integreret i den politiske elite i Norden, - både i de folkevalgte forsamlinger og i den korporative kanal (s 47), -både i de nationale politiske forsamlinger, og i de regionale og lokale forsamlinger (s 37), ikke kun i de 'bløde' politikområder, også i de "hårde" politikområder (s 47).

Efterslæbshypotesen er efter min mening et skuffende alternativ til marginaliseringstesen. Det er korrekt, at kønsopdeling i politik ikke nødvendigvis er udtryk for en funktionel marginalisering af kvinder. Men det er naivt, at reducere alle kønsskævheder i politisk deltagelse og repræsentation til et udtryk for *efterslæb*. Det er en funktionel forklaringstype, der forudsætter en automatik mellem politiske deltagelse (mobilisering) og repræsentation. Den drejer interessen væk fra de barrierer, der fortsat eksisterer for politisk lighed mellem kvinder og mænd, for eksempel i det korporative system, og fra at forstå betydningen af nye kvalitative kønsforskelle i politisk deltagelse og holdninger.

Raaums anden artikel om kvinder i det lokale demokrati har i en lidt anden forståelsesramme, idet kvinders repræsentation på det lokale niveau analyseres både i et tids- og rumperspektiv. Udgangspunktet er, at kvinders politiske repræsentation i Norden er lavere på det lokale end på det nationale niveau. Artiklen diskuterer de strukturelle, politiske og kulturelle faktoreres relative betydning for forklaring af variationen i kvinders repræsentation i det lokale demokrati i Norge. Konklusionen er, at tilgangen må være multivariabel for at forklare det komplicerede samspil mellem strukturelle og kulturelle faktorer i en lokal kontekst (s 278). Raaum viser ligeledes, at centralisering af kommunerne har styrket kvinders repræsentation i Norge, og hun problematiserer på den baggrund, om decentralisering om lokal autonomi vil betyde en større kønslighed.

Lauri Karvonens artikel om, kvinders position i fagbevægelsen, og *Per Selle* og *Bjarne Øymurs* artikel om kønssegregering i den frivillige sektor, som begge indgår i del III, bidrager til at nuancere det optimistiske billede og åbne op for en mere kompleks forståelse

af udviklingen. Karvonen diskuterer kvinders medlemskab og repræsentation i fagforeningernes top. Han viser, at kvinders repræsentation i toppen af hierarkiet stadig er relativt lav set i relation til deres voksende andel af fagforeningernes medlemmer.

Karvonen diskuterer både den *optimistiske* forventning om, at kvinder gradvis vil øge deres repræsentation i toppen, og den *pessimistiske* forventning om, at fagbevægelsens voksende *centralisering* vil svække kvinders interesser og repræsentation (s 145). Feminisering af arbejdsmarkedet fremstilles som et reelt dilemma for fagbevægelsens centrale niveau knyttet til det kønsopdelte arbejdsmarked: Kvinder udgør flertallet af de ansatte, men hvis de integreres i toppen vil bidrage til at ændre magtbalancen til fordel for de offentlige ansatte (146). Han viser desuden, at Norge og Finland repræsenterer to forskellige "veje" til at integrere kvinder i fagbevægelsen, at *politiske* faktorer i form af kvotering af kvinder har spillet en væsentlig rolle i Norge, og *økonomiske* faktorer i Finland. Artiklen dokumenterer, at der er et behov for at styrke kvinders indflydelse og magt i de nordiske fagbevægelser, men den efterlader et indtryk af, at der er tale om en vanskelig politisk kamp ikke om en *automatisk* udvikling.

Selle og Øymur viser, at moderniseringen af den frivillige sektor har betydet dramatiske ændringer i organisationssamfundet. De kvindemominerede organisationer er forsvundet, og kvinder har i dag i mindre grad end mænd et selvstændigt organisationssamfund (s172). Udviklingen i 1980'erne går generelt imod et mindre kønssegregeret organisationssamfund, men samtidig er der flere organisationer, der er domineret af mænd, for eksempel *sportsorganisationer og fagforeninger* (s173). Det er paradoksalt, at resultatet af de politiske forandringer i dette tilfælde er, at organisationssamfundet er blevet mere domineret af mænd, og at kvinder er blevet mere usynlige i det lokale organisationssamfund (s 173). Artiklen dokumenterer en udvikling fra *komplementaritet* til lighed i kvinders og mænds organisationskultur, men den viser samtidig, at der er væsentlige kønsskævheder i centrale organisationer. Når det drejer sig om fagforeningerne er der vist ingen tvivl om, at de eksisterende kønsskævheder *også* er et udtryk for en fortsat mandlig dominans.

Christina Bergqvists artikel i del IV analyserer kønsdimensionen i den *korporative* kanal. Som alternativ til myterne om kvinders marginalisering og magtesløshed vælger Bergquist et (ny)*institutionelt* perspektiv med det formål at analysere de processer og mekanismer, som forøger kvinders muligheder for deltagelse og repræsentation i Sverige (s207). Udgangspunktet er, at den korporative kanal hidtil har været mere lukket end vælgerkanalen, også i Skandinavien. Artiklen viser, hvordan det lykkedes en offentlig kommission om kvinders repræsentation at forandre de institutionelle regler til fordel for kvinder gennem et samarbejde mellem kvindelige aktører, femokrater og kvindelige

politikere. Kommissionen blev nedsat i 1985 af minister Anita Gradin under forsæde af den socialdemokratiske rigsdagsrepræsentant Gerd Engman og med forskeren Ann Boman som sekretær. Resultatet fremstilles som en succes: Kvinderepræsentationen stiger fra 18 % i 1986 til 30 % i 1992. Målet er ad frivillighedens vej at nå 40 % kvinderepræsentation i 1995 og 50 % i 1998.

Et feministisk perspektiv på de politiske institutioner kan vise, hvorledes en politisk vilje kombineret med alliancer mellem kvinder kan ændre ved de politiske spilleregler. Denne tilgang problematiserer formodningen om, at der er tale om en *irreversibel* proces. Fra et institutionelt feministisk perspektiv bliver det reelle problem i stedet, hvordan der fremover under ændrede politisk-økonomiske betingelser kan skabes konsensus blandt kvinder og i den politiske kultur om at styrke kvinders politiske magt og indflydelse, og ikke mindst om *midlerne* til at opnå lighed.

Einer Berntzens artikel om Nicaragua, i del V, anvendes til at sætte det nordiske eksempel i perspektiv. Berntzen analyserer, på hvilken måde den Nicaraguanske revolution har bidraget til at fremme kvinders interesser. Analysen problematiserer et abstrakt begreb om kvinders interesser, og differentierer i stedet mellem: a) strategiske kønsinteresser, for eksempel at afskaffe kønsarbejdsdelingen, og b) praktiske kønsinteresse, for eksempel spørgsmål knyttet til familie og moderskab. Artiklen analyserer den kulturelle traditions betydning for den revolutionære bevægelse (FSLN). Mange fattige kvinder deltog aktivt i opgøret med Somozas gamle styre, men i modsætning til Skandinavien blev kvinders aktivitet ikke institutionaliseret. Forklaringen er bl.a., at den sandinistiske revolution havde et ambivalent forhold til kvinders rettigheder og interesser. På den ene side støttede revolutionen kvinders strategiske rettigheder gennem forfatningen, men artiklen viser, at kvinder reelt blev fanget i den kulturelle "jomfru-fælde", fordi politikken ikke brød med kvinders traditionelle rolle som mødre. Berntzen argumenterer for, at det var borgerkrigen mod kontra'erne snarere end revolutionen, der førte til reelle fremskridt for kvinders rettigheder, fordi den betød et øget behov for kvinders arbejdskraft. Analysen tolkes som et udtryk for, at *kulturen* spiller en selvstændig rolle ved siden af politikken. Der er dog et samspil mellem kultur og politik, i den forstand, at kvinders interesser defineres af de politiske ledere. Det er derfor vigtigt, at kvinder er tilstede i de politiske forsamlinger. Artiklen viser også, at kvinders politiske repræsentation ikke er en irreversibel proces i Nicaragua, hvor den varierer fra 40 % i 1984 til 19 % i 1990.

Det er som nævnt en fælles ambition i mange af bogens artikler at gøre op med myterne om kvinders magtesløshed i politik. Alternativet er at tage 'politikken autonomi' og 'den politiske realitet i Norden' alvorligt. Det betyder, at kvinders politiske deltagelse og

repræsentation må studeres på dets egne præmisser, ikke som en *effekt* af en abstrakt patriarkatsmodel. Jeg sympatiserer på mange måder med dette perspektiv. Jeg er enig i, at det er en central udfordring både for den nordiske politologi og for den feministiske forståelse at udvikle nye begreber og forståelser af køn og politisk forandring, det Hege Skjeie har kaldt 'den politiske betydning af køn'.

Et af problemerne er, hvad der skal sættes i stedet for de gamle myter og begreber? *Efterslæbshypotesen*, som har en central placering i bogen, er efter min mening *ikke* noget overbevisende alternativ. Den er en slags naiv fremskrivning af kvantitative udviklingstendenser, som reducerer udviklingens flertydighed til en dimension, og derfor ikke kan anvendes som en samlet forståelsesramme af køn og politisk forandring. Artiklerne viser, at forklaringsrammen må være mangedimensionel, fordi udviklingen ofte er tvetydig og de kvantitative udligningstendenser kan eksistere samtidig med nye kvalitative kønsforskelle i politisk deltagelse, politiske holdninger og politisk sprog i bestemte grupper (de unge) og parallelt med reproduktion af gamle kønsskævheder i forhold til konkrete områder (fagforeningerne).

Karvonens artikel peger på, at *samspillet* mellem økonomiske og politiske faktorer har været, og fortsat vil være, et centralt omdrejningspunkt for forståelse af kvinders integration i fagbevægelsen. Bergquist' artikel viser, at (ny)*institutionalismen*, som sætter fokus på de institutionelle spilleregler og på samspillet mellem aktører og politiske institutioner, kan være et frugtbart udgangspunkt for et feministisk perspektiv på politiske institutioner. Andre artikler peger på et behov for at udvikle et *politisk kulturelt* perspektiv, for eksempel betydningen af forholdet mellem det civile samfund og staten for kvinders politiske mobilisering. Endelig peger Berntzens artikel på samspillet mellem politiske og kulturelle faktorer som et centralt element til at forklare barrierer og potentialer for at fremme kvinders interesser i en social transformationsproces.

Bogens budskab er, at der er sket dramatiske forbedringer af kvinders deltagelse og repræsentation i politik i 1980erne, som radikalt har forandret både det politiske og sociale liv i Skandinavien. Målet må være at udvikle en mere nuanceret forståelse af politisk forandring, der kan overvinde den ufrugtbare (og ideologiske) dualisme mellem det pessimistiske marginaliseringsperspektiv og det optimistiske lighedsperspektiv. Det er en fælles udfordring at forklare udviklingen i kvinders politiske deltagelse og repræsentation og vurdere, hvilken betydning kvinder har for det politiske liv? Hvilket samspil eksisterer mellem det civile samfund og staten, og mellem økonomi og politik, og hvilken betydning får kvinders politiske holdninger og værdier for den økonomiske krise og velfærdsstatens

aktuelle transformation? Hvorfor er kvinders position på arbejdsmarkedet på en række områder blevet forringet parallelt med kvinders integration i det politiske liv?

Birte Siim

Nina C. Raaum (red.)

Kjønn og politikk

Oslo: Tano, 1995

Det er af flere grunde en spændende antologi, som Nina Raaum har redigeret om køn og politik i Norge. For det første er Norge speciel. Selv om de nordiske lande som regel fremstilles som værende fælles om verdensrekorden i højeste kvinderepræsentation, så ligger Norge i spidsen på nordisk plan. For det andet udgør bogen i sin selvforståelse et brud med de såkaldte gamle metaforer om kvinders politiske afmagt. Og for det tredje rejser bogen direkte og indirekte nogle centrale perspektiver om, hvad de mere brede politiske konsekvenser af kvinders offentlige politiske integration er.

Det er bogens store styrke, at den favner forholdsvis bredt i det politiske landskab. Med afsæt i en udmærket overbliksgtig artikel af Anne Hilde Nagel om politiseringen af køn i forskellige historiske faser belyses den aktuelle udvikling i køn og politik på en række områder: fra udviklingen i den politiske repræsentation og det politiske lederskab over partidemokrati og vælgeradfærd til det politiske medborgerskab, primært set som den brede politiske deltagelse. Disse artikler ligger inden for, hvad man kan kalde politologiens kerneområder, og de er med få undtagelser alle skrevet på baggrund af kvantitative survey-data. To artikler i bogen ser jeg mere som eksempler på "nye" og spændende vinkler på forskningsfeltet, både indholdsmæssigt og metodisk. Det drejer sig om en artikel om køn og politisk kundskab af Kristin Strømsnes og en artikel om kønsstereotype forestillinger om politikere af Richard Matland.

Bogens helt klare budskab er forandringer. Den insisterer på en større lydhørhed over for de fundamentale ændringer, der gennem de sidste ca. 25 år er sket i forholdet mellem kvinder og politik. Og den argumenterer overbevisende for, at der generelt er sket en integration af kvinder i det politiske system og hermed skabt en større politisk lighed mellem kønnene. På det grundlag forkaster den de gamle forklaringer og råber på nye. Mit overordnede indtryk af bogen er, at den er en god og nuanceret i forhold til at registrere og redegøre for de empiriske forandringer. Dermed er den også et godt afsæt til at af- og bekræfte eksisterende forklaringer om forholdet mellem køn og politik. Til gengæld synes jeg det kniber mere med næste led: nemlig at opstille nogle nye og brugbare forklaringer. Det vender jeg tilbage til.

De store forandringer ses først og fremmest på stigningen i kvinderepræsentationen. Denne udvikling dokumenteres grundigt i artiklen "*Politisk representasjon*", hvor Nina Raaum viser udviklingen i en støt stigende kvinderepræsentation (mest udpræget på det

parlamentariske niveau og i mindre grad fx på det kommunale niveau). På den baggrund argumenterer hun for, at kvindeforskningen i for høj grad har fokuseret på de mørke sider og betonet kvinders institutionelle afmagt, og hun opfordrer til, at marginaliseringhypotesen erstattes med den såkaldte efterslæbshypotese. Denne hypotese lægger op til en forventning om, at den hierarkiske og funktionelle arbejdsdeling mellem kønnene vil aftage over tid. Historisk har dette efterslæb været et generelt kendetegn for nye politisk mobiliserede grupper.

I forlængelse af ovenstående udvikling stiller Hege Skjeie i artiklen "*Politisk lederskab: idealer og vrengebilleder*" det interessante spørgsmål om det gør en forskel, at kvinderepræsentationen er steget. Hendes udgangspunkt er interviews med samtlige ministre i Gro Harlem Brudtlands "kvinderegering" fra 1986 (med 42 procent kvinder). Undersøgelsen viser bl.a., at de kvindelige ministre i et meget ringe omfang betoner køn som en kvalifikation for deltagelse i regeringen. Langt snarere - og i mindst lige så høj grad som deres mandlige kollegaer - fremhæver de kompetence og især politiske erfaringer. Ser man på lederrollerne, viser det sig, at hvor de kvindelige ministre fremhæver en beslutsom og resultatorienteret lederstil lægger de mandlige ministre mere vægt på enten at være åben og dialogorienteret eller på at være i rollen som "partiets tro tjener" (agent). Resultaterne stiller spørgsmålstegn ved de stereotype forestillinger af især de kvindelige politiske ledere og understreger, at de kvindelige toppolitikere har fået et større rolleregister at spille på..

Dette betyder ikke, at køn ikke har nogen politisk betydning. Både de kvindelige og mandlige ministre understreger, at kvindeintegrationen på det politiske topniveau har ændret politikens dagsorden og etableret normer om politik, hvor de kvindepolitiske forpligtelser og den kønspolitiske relevans ikke overses. Men Skjeie understreger, at køn for ministrene ikke ses som en konfliktdimension. Det er vigtigere for dem at fremhæve, hvad der forener mere end hvad der adskiller medlemmerne af regeringen. Dikotomien mellem det mandlige og det kvindelige - i mandat, i lederstil og i politikens indhold - er med andre ord brudt ned på det politiske topniveau.

Det er interessant at sammenligne disse perspektiver med de resultater som Knut Heidar og Nina Raaum præsenterer i artiklen "*Partidemokrati i endring*", hvor de bl.a. viser, at der inden for de fleste partier er forskellige holdninger mellem kvinder og mænd i forhold til de politiske prioriteringer. Forfatterne peger da også på, at der er en klar tendens til, at jo højere man kommer op i partihierarkierne, jo mere "partikonforme" bliver medlemmerne - en tendens som jo også Skjeies ministerundersøgelse bekræfter. Set i en dansk sammenhæng er artiklen om partidemokratiet interessant, fordi den viser, at den kvindepolitiske mobilisering i Norge i langt højere grad end i Danmark også er slået

igennem i de politiske partier. Kvinderne er kommet ind i de politiske partier, og der er forholdsvis små forskelle i kvinders og mænds aktivitetsniveau.

Per Selle og Bjarne Øymur tager i artiklen "*Det frivillige organisasjonssamfunnet i omformning: Vert kjønnsghabet borte?*" udgangspunkt i de grundlæggende forandringer, der er sket i de frivillige organisationer. I det tidligere organisationssamfund spillede kvinderne en betydelig rolle i fx kvindeorganisationerne og i de humanitære organisationer. Disse organisationer er i dag svækket, og de har mistet en stor del af deres medlemskare og indflydelse. I det moderne samfund er det nogle andre - mindre politiske og mere instrumentelle organisationer - der har fået betydning, fx i relation til kultur og fritid. Vi bevæger os med andre ord i retning af et mindre kønssegregeret organisationssamfund, men kvinderne er ikke rigtig kommet på banen i de nye organisationer. For forfatterne hænger dette sammen med udviklingen i det civile samfund, og en af deres pointer er, at organisationsamfundet afspejler en generel tendens til krav om dybtgående kognitiv reorganisering, og de hælder til efterslæbshypotesen, hvor kvinder på sigt vil blive integreret i det moderne organisationssamfund.

Bevæger vi os til masseniveauet, viser Nina Raams artikel "*Det politiske medborgerskab*", at de traditionelle forskelle kvinders og mænds politiske deltagelse i Norge stort set er udjævnet. Det gælder dog ikke den politiske aktivitet på arbejdsmarkedet, hvor der fortsat er en udpræget mandedominans. Artiklen, der bl.a. bygger på datamateriale fra den norske medborgerundersøgelse, indeholder en interessant sammenligning med den svenske og den danske medborgerundersøgelse. Hvor de svenske data påpeger, at der er tale om en kønsarbejdsdeling i politik (mellem det store og det lille demokrati) viser den danske undersøgelse, at der stadig væk på nogle områder er tale om uligheder i kønnes deltagelse. Som den danske undersøgelse viser også den norske, at de største kønsforskelle findes blandt de veluddannede grupper. Det betyder med andre ord, at den politiske mobilisering ikke i sig selv fjerner kønsuligheder. Tværtimod er der en tendens til, at mobiliseringen både i Norge og Danmark har styrket kønsuligheden blandt de meste aktive grupper, fordi den har "løftet" mænds deltagelse mere end kvinders.

Medborgerundersøgelserne er et godt udgangspunkt for en dialog. Nina Raam mener fx, at vi i den danske medborgerundersøgelse tolker for hårdt for forholdsvis små (men dog stadig signifikante statistiske) forskelle i kvinders og mænds samlede politiske deltagelse. Set i et større perspektiv - forandringen over tid - er jeg enig i, at det er små forskelle, der er tale om. Men på den anden side ligger der for mig at se også en vigtig opgave i at undersøge, om der fortsat findes forskelle i kvinders og mænds politiske deltagelse. Og det viser den danske undersøgelse, at der er på dette aggregerede niveau. Og

selv om der er tale om forholdsvis små forskelle, var vi overraskede over dem, fordi vi havde forventet enten at finde lighed mellem kønnene på dette punkt eller en kønsarbejdsdeling i politik som i Sverige. Det interessante ligger dog i mindst lige så høj grad i tolkningen af tallene. Fx i spørgsmålet om, hvornår en statistisk forskel mellem kønnene gør det rimeligt at tale om ulighed og dominans.

Det er helt klart, at Nina Raum og de fleste af de andre forfattere i denne antologi har blik for forandringerne og for at se tendenserne i retning af lighed. De er hermed med til at gøre op med det, der betegnes som det mørke billede af kvinder som politiske aktører. I stedet fremstilles et lyst billede af kvinder som politisk mobiliserede og integrerede aktører på stort set alle niveauer af det politiske system. Der er stadig nogle mørke "huller" - fx på arbejdsmarkedet, i de moderne fritidsorganisationer og i kvinders politiske interesse og politiske kundskab. Men det går i den rigtige retning, udviklingen er vendt. Flere af forfatterne argumenterer for, at man må forkaste marginaliseringstesen, og de argumenterer i stedet for efterslæbshypotesen, der betoner forandringsprocessen og forudsiger, at de sidste eksempler på en hierarkisk og funktionel arbejdsdeling mellem kønnene sandsynligvis vil forsvinde, når kvinders rolle som "nyankomne" i politik er overstået. Det er på den måde et positivt og optimistiske billede, der tegnes. Men jeg synes, det er forenklet.

Inden for forskningen i køn og politik har der været en uheldig tendens til dualisme: mellem på den ene side den pessimistiske forståelse, der betoner skabelse og genskabelse af kønssegregering og hierarki, og på den anden side den optimistiske forståelse, der betoner den lighed mellem kønnene, der er fulgt med kvinders politiske integration og mobilisering. Den norske antologi skriver sig klart ind i den sidste forståelse. Jeg synes dog fortsat, det er vigtigt at *fastholde et dobbeltblik på udviklingen*. For samtidig med, at det går fremad, kan vi også se, at der i den proces fortsat eksisterer og skabes forskelle og uligheder mellem kvinder og mænd. En af de helt centrale udfordringer til forskningen i dag er at forklare flertydigheden og kompleksiteten i denne udvikling. Det gøres ikke ved blot at henvise til et efterslæb for de nymobiliserede kvinder under ét.

Flere af artiklerne i bogen er kritiske over for kvindeforskningens hidtidige behandling af dette forskningsfelt. Der er en diskrepans mellem forskning om den politiske betydning af køn og kvinders politiske praksis, skriver Nina Raaum fx (s. 88). Men hvor Raaum er meget åben over for at se processer og udvikling i kvinders politiske praksis, synes jeg hun overser, at *også forskning er en proces*. Hun henviser til kvindeforskningens forklaringer i 70'erne (fx Beatrice Halsaa's kvindekulturforklaring) og 80'erne (fx Helga Maria Hernes' jernlovshypotese), men negligerer for mig at se den kontekst, hvorunder disse forklaringer

blev udviklet. Fx kvindekulturforklaringen i en tid, hvor der selv i Norge var en meget stor forskel i kvinders og mænds politiske deltagelse. Og jernlovshypotesen i en tid, hvor kvinderepræsentationen godt nok steg, men hvor der fortsat var stor ulighed mellem kønnene knyttet til de korporative organer. Det har med andre ord ikke kun været det "mørke" syn på køn og politik, der har betinget denne diskrepans, men også, at det reelt har været svært for forskningen at følge med en så eksplosiv udvikling. Faktisk var der en forholdsvis stor ulighed og mandedominans i store dele af det politiske system og den politiske deltagelse i 70'erne og begyndelsen af 80'erne. Mange af de "gamle" teorier var for mig at se udmærkede forsøg på at forklare udviklingen i en bestemt historisk periode eller tidsinterval. Men jeg synes til gengæld, at man kan argumentere for, at dele af kvindeforskningen har opereret med et for snævert politikbegreb og med et negativt og ubrugeligt magtbegreb. Det har resulteret i, at man i perioder har haft svært ved empirisk og teoretisk at forbinde det helt unikke samspil, der har kendetegnet den nordiske udvikling med en kvindemobilisering fra neden, der har spillet sammen med en begyndende integration fra oven.

Jeg synes, at den aktuelle teoretiske udfordring er at indkredse og forklare, hvad man kan kalde *kønnets mangfoldige politiske betydninger*. Og her synes jeg kvindeforskningen har manglet og fortsat mangler nuancer. Set under ét har der været en tendens til essentialisme - til at se alle kvinder som ens og en tendens til universalisme - til at ville opstille én forklaring på det hele - lidt forenklet: enten patriarkatet og mandeundertrykkelsen eller kvindemobiliseringen og de kvindevenlige nordiske velfærdsstater. Selv om den udvikling, der rulles op for os i antologien klart viser, at kvinder et blevet integreret i det politiske system, så er det alligevel, som jeg har været inde på tidligere, et broget, mangfoldigt og flertydigt billede, der tegnes. Og selv om udviklingstendenserne er klare, så er de samtidig ikke liniære og præget af diskontinuitet. Disse forskelligheder, brudflader og nuancer bør være en vigtig del af afsættet for, at der kan udvikles nye brugbare og perspektivrige forklaringer.

Det drejer sig fx om forskelle i den politiske betydning af køn inden for forskellige sektorer af samfundet. Hvorfor er der så stor forskel på kønsrelationer på arbejdsmarkedet og i politikken? Hvordan spiller kønsrelationerne sammen med eksisterende hierarkier på de to områder? Og hvordan kan det være, og hvad betyder det, at køn som konfliktdimension får en mindre betydning jo højere man kommer op i de politiske hierarkier? Er det fx et udtryk for, at den statsfeminisme eller feminiseringen fra oven er ved at ændre betydning? Eller er det et udtryk for en vedvarende eller ny radikaliserings fra neden?

Det drejer sig også om at perspektivere og forklare forskelle inden for gruppen af kvinder og gruppen af mænd. Der kan fx ikke opstilles én forklaring om den politiske betydning af køn, der dækker alle nulevende generationer. Både den danske og den norske medborgerundersøgelse viser, at samspillet mellem køn og generation er af afgørende betydning. Det gælder for de unge medborgere i dag, men det gælder også for de generationer, der har været drivende i kvinders mobiliseringsfase, hvor de resultaterne om nye kønsforskelle i de mobiliserede grupper oplagt kan diskuteres op mod tendensen til større lighed, som et fænomen, der går igen i flere nordiske lande.

Jeg synes, forskningsfeltet om køn og politik trænger til teoretisk nytænkning. Måske er det ikke længere nok at interessere sig for kønnets politiske betydning og forandringerne i forholdet mellem køn og politik. Måske er det mindst lige så vigtigt at se det i et perspektiv, der lægger op til, at *også politikken* har fået nogle nye betydninger i det moderne samfund. Hvordan spiller fx tendenserne til stigende individualisering og reflexivitet i politik sammen med køn? I Selle og Øymurs artikel berøres dette i forhold til at forstå den nye rolle, som de frivillige organisationer har i det moderne samfund, og deres afsæt i det civile samfund og bruddet med komplementære kønssystem er interessant og perspektivrig. Det næste led er for mig at se at forklare, *hvorfor* fx de nye kultur- og fritidsorganisationer for øjeblikket ekspanderer med mændene som de vigtigste såkaldte moderniseringsagenter.

Ann-Dorte Christensen

Anne Phillips:
The Politics of Presence
Oxford University Press, 1995

Phillips forfatterskab

Anne Phillips har gennem de sidste 4 år skrevet tre vægtige bøger, som på en række væsentlig punkter lægger op til en nytænkning af moderne politisk og demokratisk teori. Det drejer sig om: *Engendering Democracy* (Polity Press 1992), *Democracy and Difference* (Polity Press 1993) og sidst *The Politics of Presence* (1995). Bøgerne kan ses som et forsøg på at skabe dialog mellem den dominerende liberale teoritradition, neorepublikanske og radikaldemokratiske traditioner om en nytolkning af de grundlæggende demokratiske principper. De er samtidig et udtryk for en udvikling af et konsekvent et feministisk perspektiv på principper for demokratisk deltagelse og repræsentation.

Phillips forfatterskab er både tankevækkende og inspirerende. Hun har et godt overblik over de centrale politologiske teoritraditioner og debatter. Bøgerne består af en række kapitler, hvoraf mange har været trykt før som tidsskriftartikler. De er klare, velskrevne og gennemargumenterede. De kan anbefales, fordi de giver et originalt bidrag til debatten om, hvordan demokratiet kan fornyes, der forbinder en radikaldemokratisk tilgang, hvor de langsigtede utopier er i centrum, med en (ny)institutionel tilgang, der lægger hovedvægten på konkrete politiske reformer.

Der er en klar linie i og idé med forfatterskabet. Phillips diskuterer i alle tre bøger en række grundlæggende principper i forbindelse med det moderne demokrati. Den første bog (1992) argumenterer for, at et kønsperspektiv på demokratisk teori er nødvendigt for at forstå kvinders historiske udelukkelse fra politiske rettigheder og den offentlige politiske sfære. Her bliver spørgsmålet om, hvordan de klassiske politologiske teorier konstruerede og fortolkede forholdet mellem den offentlige (mandlige) politiske sfære og den private (kvindelige) familiesfære et centralt problemfelt.

I den anden bog (1993) udvides perspektivet til at inddrage den politiske betydning af forskelle baseret på køn, etnicitet og race. Den argumenterer for, at den politiske marginalisering af kvinder og undertrykte minoriteter repræsenterer en udfordring for den universelle demokratiforståelse, fordi denne hverken i sin liberale, republikanske eller klassisk socialistiske variant kan rumme både ideen om *lighed* og accept af *forskellighed*.

Den tredje bog går et skridt videre og formulerer en mere radikal udfordring til eksisterende teorier. Phillips argumenterer her for, at det er nødvendigt at udvikle en ny form for politisk repræsentation, dersom undertrykte gruppers politiske eksklusion skal

mindskes. Denne "nærværets" politik kan ses både som en udfordring til den klassiske liberale forståelse, hvor nøglebegrebet har været repræsentation af *idéer*, og til den radikalt demokratiske forståelse, hvor nøglebegrebet har været medborgernes direkte politiske *deltagelse*.

Phillips pointe er, at hverken de liberale politiske ideer eller de radikale demokratiske utopier formår at stille noget op overfor de konkrete problemer med politisk eksklusion og marginalisering af undertrykte grupper. Hun argumenterer i en vis forstand for en tredje position mellem liberalisme og radikalisme, en mere realistisk - og reformistisk- forståelse, der lægger vægt på at udvikle *institutionelle* mekanismer, der kan styrke betingelserne for at udvikle langsigtede forandringer i retning af et fuldstændigt demokrati. Problemet med politisk marginalisering opfattes i liberal teori som mindre væsentlige, og i radikal demokratisk teori¹ forventes det ofte, at problemet vil løses 'af sig selv' i forbindelse med realisering af idealerne om et mere fuldstændigt demokrati.

Bogen er vigtig, også i en skandinavisk kontekst, fordi den stiller en række kritiske spørgsmål til den radikaldemokratiske forståelse. Det er efter min mening af stor betydning for en fornyelse af den demokratiske teori, debat og praksis, at der er politiske teoretikere, der evner at bygge bro mellem det realistiske 'her-og-nu' perspektiv og det langsigtede utopiske forandringsperspektiv.

Fra idépolitik til nye principper om politisk nærvær

Bogens hovedproblemstilling er, hvordan spørgsmålet om politisk udelukkelse af undertrykte grupper fra den politiske elite med basis i køn, race og etnicitet kan løses i de moderne demokratier. Denne problemstilling behandles både på et teoretisk og på et praktisk politisk plan. Dels diskuteres, hvilke argumenter der eksisterer for og imod principper om "nærværet" i demokratisk teori (kap. 2). Og dels gennemgås tre forskellige cases, som viser, hvordan spørgsmålet om politisk *repræsentation* allerede er blevet afprøvet på det praktiske politiske plan: - integration af kvinder i de politiske eliter gennem *kvotaordninger* til de politiske partier og parlamenter i Norge (kap. 3), integration af sorte i de nationale forsamlinger i USA gennem *omstruktureringer* af de amerikanske valgdistrikter (kap. 4), samt mere omfattende multietnisk integrationspolitik i forhold til undertrykte og marginaliserede grupper i Canada, en strategi der også indeholder forslag

¹ Phillips vælger at anvende termen 'deliberativt' demokrati som en samlebetegnelse for kommunikative, diskursdemokratiske og radikaldemokratiske forståelser (Phillips, 1995; 149).

om et udstrakt selvstyre til de oprindelige folk og til franskcanadierne (kap.5). Endelig diskuteres forholdet mellem princippet om politisk nærvær i forhold til demokratiske utopier (kap.6).

Det er Phillips pointe, at spørgsmålet om politisk *tilstedeværelse* allerede er blevet rejst i *praksis* af undertrykte og marginaliserede grupper gennem kvinders, etniske- og racemæssige minoriteters krav om øget politisk repræsentation, magt og indflydelse. Hovedtendensen i den politisk teoretiske debat har derimod været negativ overfor demokratiske principper om politisk tilstedeværelse, der har til formål at ændre de politiske elites sammensætning.

Det er karakteristisk, at liberale teoretikere, fx Rawls, overvejende er interesserede i at udvikle principper og procedurer, der skal sikre anerkendelse af medborgernes forskellige anskuelser og meninger. Ligesom radikale teoretikere har været optaget af at udvikle demokratiske utopier, fx Habermas, men ikke har forholdt sig konkret og institutionelt til de eksisterende politiske uligheder. Som undtagelser fremhæves Iris Young (1990) og Cass Sunstein (1993), som begge har argumenteret for betydningen af undertrykte gruppers magtmobilisering og politisk repræsentation ud fra et diskursdemokratisk perspektiv.

Phillips opfatter ideerne om politisk tilstedeværelse af undertrykte grupper som en klar forlængelse af de nye politiske konfliktlinier, som blev tematiseret af 1960ernes og 1970ernes græsrodsbevægelser. Den nye politiske betydning af køn er for eksempel ikke et spørgsmål om økonomisk eller social marginalisering. Der sættes fokus på *politisk* ulighed i magt og indflydelse, som er baggrund for ønsker om nye demokratiske principper og en anden type politik. Baggrunden er bl.a. den voksende sociale og kulturelle mangfoldighed knyttet til modernisering og immigration, som både har skabt større multikulturel diversitet og en større homogenisering mellem de forskellige grupper. Phillips viser, at der i de moderne demokratier i praksis er sket en gradvis forskydning fra en hovedvægt på økonomiske og sociale betingelser for demokrati til en større fokus på politisk intervention og en opmærksomhed på specifikt politiske mekanismers betydning for at skabe politisk lighed.

Bogen er en grundig diskussion af argumenterne for og imod princippet om politisk nærvær. Phillips nævner tre hovedargumenter, der har været fremsat af politiske tænkere imod nye principper for repræsentation i den politiske elite:

1. Frygten for at princippet om grupprepræsentation vil betyde en 'balkanisering' af den politiske proces og en fragmentering af 'almeninteressen', eller endog true den demokratiske stabilitet.
2. Frygten for at princippet vil underminere muligheden for politisk kontrol.

3. Fortalere for et radikalt demokrati frygter, at princippet om grupperepræsentation vil styrke den snævre interessepolitik og svække skabelsen af politiske fællesskaber og bestræbelsen på at etablere et mere fuldstændigt demokrati baseret på dialog og offentlig samtale. Alternativet er her, at overskride interessepolitikken og i stedet udvikle medborgernes fælles interesser på tværs af sociale positioner og politiske anskuelser.

Phillips svar er, at udfordringen i dag er at opnå en mere retfærdig repræsentation af marginaliserede grupper ved en *udvidelse* af princippet om idérepræsentation med princippet om politisk nærvær. *Idépolitikken* har vist sig at være klart utilstrækkelig, men ifølge Phillips er løsningen ikke at forkaste idépolitikken. Løsningen er heller ikke et princip for politisk repræsentation og handlinger, der er baseret udelukkende på fælles erfaringer. Løsningen er en politik, der *kombinerer* de to principper for repræsentation - principperne om idéer og om tilstedeværelse. Phillips argumenterer for, at der eksisterer en *asymmetri* mellem problemet med politisk eksklusion, og løsningen som er politisk integration. Det betyder, at der ikke kan gives nogle *garantier* for, at tilstedeværelses politik faktisk skaber mere retfærdig offentlige politikker. Phillips position uddybes gennem en diskussion af fire centrale argumenter for et princip om repræsentation gennem politisk tilstedeværelse:

1. Behovet for en symbolsk repræsentation som skal sikre at undertrykte grupper kan genkende sig selv i den politiske elite.
2. Behovet for at angribe de politiske eksklusionsmekanismer, som ligger i partipolitikens politiske 'pakked løsninger', der giver repræsentanterne høj grad af autonomi.
3. Behovet for 'ildsjæle' ('advocats') som kan fremføre de undertrykte gruppers perspektiver og præferencer.
4. Behovet for en langsigtet transformationspolitik, der kan åbne op overfor hele spektret af politiske muligheder.

En af Phillips' overraskende pointer er, at der er stor forskel på vores forventninger om politisk lighed, hvad angår politisk *deltagelse* og politisk *repræsentation*. De fleste demokratiteoretikere er enige om, at det er et problem, hvis der er systematiske skævheder i den politiske deltagelse, hvorimod de accepterer systematisk ulighed i politisk repræsentation. Skævhed i politisk deltagelse forventes at være udtryk for en skævhed i den politiske indflydelse og magt. Hvorfor er det så ikke et problem, at der er systematiske skævheder i den politiske elite?

Phillips viser, at det repræsentative demokratis fortalere direkte har taget afstand fra fysisk nærvær som målestok for politisk lighed. Det fremgår klart af Hanna Pitkins

klassiske argumenter mod at de repræsentanterne skal *afspejle* befolkningen. Pointen ved idépolitikken er netop at abstrahere fra de sociale forskelle. Der er nok en sammenhæng mellem lighed i politisk deltagelse og lighed i politisk repræsentation, men man kan ikke udlede princippet om politisk nærvær fra princippet om tilstedeværelse gennem direkte deltagelse. Det er derfor nødvendigt med en særskilt argumentation for større politisk lighed i den politiske elite.

Et dynamisk perspektiv på interesser

Phillips position hviler på et historisk dynamisk perspektiv demokrati, hvor undertrykte gruppers politiske repræsentation ses som et led i en udvikling af bredere politiske fællesskaber. De tre hovedargumenter for politisk nærvær kan alle føres tilbage til *konkrete* problemer med politisk eksklusion og til *aktuelle* behov for forandring af de politiske processer og for udvidelse af den politiske dagsorden. Den *symbolske* værdi knyttet til repræsentationen vurderes som mindre betydningsfuld, selv om det er en kendsgerning, at de undertrykte grupper ofte selv lægger stor vægt på betydningen af offentlig anerkendelse af gruppens lige værdi.

For det første fremhæver Phillips at repræsentation af ideer fungerer bedst, når der er et klart politisk program og to klare politiske alternativer at vælge imellem, som for eksempel i forhold til 'klassepolitik' med udgangspunkt i arbejderklassens interesser, hvor målsætningen kan være samfundets overtagelse af produktionsmidlerne, nationalisering af banker etc. Historiske erfaringer har vist, at de mere komplekse spørgsmål, knyttet til køn, race og etnicitet, ofte går på tværs af klassepolitikken. Eksempelvis var socialisterne ofte splittet i spørgsmålet om kvinders stemmeret, ligesom kvinderne i USA var delt i spørgsmålet om stemmeret til de sorte.

En af Phillips' centrale pointer er, at de gamle repræsentationsprincipper er blevet forældede, fordi der i dag er voksende uoverensstemmelse mellem holdningerne i forskellige sager, som fx seksuelle og kulturelle spørgsmål, spørgsmål om immigration, race og etnicitet. Det indebærer, at repræsentanternes holdninger til abort, miljø og økologi ikke kan deduceres ud fra generelle partiprogrammer.

For det andet fremhæver Phillips, at undertrykte grupper har behov for mere aggressive fortalere for deres interesser, idet repræsentanterne har stor grad af autonomi. Det hænger sammen med, at det politiske univers opfattes som et dynamisk univers, hvor mange sager simpelthen ikke når den politiske dagsorden, hvis ikke der er repræsentanter for de undertrykte grupper. Princippet om politisk nærvær ses som en ekstra garanti for at alle

sager kommer frem og belyses fra alle sider, idet erfaringerne viser, at det er nødvendigt at være til stede for at kunne udfordre de dominerende gruppers normer og værdier.

For det tredje mener Phillips, at der er et voksende behov for, at den politiske dagsorden udvides. Hvis man accepterer at politiske præferencer skabes socialt, vil en skævhed i repræsentationen betyde, at nogle politiske muligheder åbnes, hvorimod andre lukkes.

For Phillips er der en sammenhæng mellem ændring af de politiske præferencer og langsigtede demokratiske idealer: inddragelsen af undertrykte gruppers perspektiver fortolkes som et led i fornyelsen af den politiske dagsorden. Politisk integration ('inclusion') ses derfor som en vigtig *betingelse* for at få de undertryktes interesser og behov repræsenterede, selv om der ikke er nogen *garanti* for, at det faktisk vil ske. Pointen er, at der skal åbnes op for, at nye præferencer, perspektiver og interesser vil blive inddraget i den politiske proces.

Phillips position er på en række punkter parallel til Iris Young's ideer om at styrke undertrykte gruppers indflydelse gennem organisering og repræsentation, men hun lægger meget vægt på det *nationale* niveau, hvor Iris Young lægger hovedvægten på de undertrykte gruppers selvorganisering.

Feministiske dilemmaer

Phillips nuancerede refleksioner over demokratiske principper om lighed og retfærdighed og dialektiske forståelse af gruppers politiske krav om magt og indflydelse kan illustreres gennem diskussionen af kravet om kvinders integration i den politiske elite (kap.3). Det er overraskende, at Phillips, i modsætning til en række feministiske forskere (fx Helga Hernes og Carole Pateman), tilsyneladende ikke tilslutter sig et abstrakt *retfærdighedsargument*, - at undertrykte grupper, in casu kvinder, 'bør' være ligeligt repræsenterede i den politiske elite.

Et centralt spørgsmål i den feministiske forståelse er, hvad det betyder, at kvinder har fælles interesser 'som kvinder'? De feministiske teoretikere har gennem de senere år påpeget, at der er væsentlige forskelle i kvinders erfaringer, interesser og præferencer. Samtidig er der både teoretisk og i praksis en voksende tilslutning til krav om at øge kvinders politiske indflydelse og magt.

Phillips forholder sig bevidst til dette dilemma. På den ene side hævder hun, at det er udtryk for en naiv essensialisme at tro, at man kan slutte fra kvinders fælles erfaringer 'som kvinder' til en begreb om kvinders fundamentale fælles interesser. På den anden side argumenterer hun for, at det er vigtigt, at kvinders repræsentation i den politiske elite, ikke kun har en symbolsk betydning. Det er tanken, at kvinders repræsentation også vil kunne

bidrage til at forandre den politiske dagsorden og åbne op for nye politiske vurderinger og muligheder. Hvordan kan disse to synspunkter forenes?

Philps løsning på dilemmaet er en meget nuanceret og dialektisk tilgang til problemet med kvinders politiske eksklusion og interesser. Hun argumenterer ikke for et abstrakt retfærdighedsprincip løsrevet fra tid og sted, men lægger vægt på at problemerne med politisk eksklusion må løses konkret med udgangspunkt i de enkelte gruppers historie og på baggrund af de konkrete nationale betingelser.

Koblingen af kravet om kvinders politiske indflydelse med krav om politisk indflydelse fra andre undertrykte grupper kan ses både som en styrke og en svaghed. Det er en styrke, at kvindekampen forbindes med andre gruppers demokratiske kamp, idet forholdet mellem lighed og forskellighed er et generelt demokratisk problem. Det kan imidlertid også være en svaghed, idet kvinder *er* en speciel gruppe, som udgør halvdelen af befolkningen. Carole Pateman (1988) har argumenteret for, at der ikke er tale om et demokrati, hvis kvinder er udelukket fra politisk deltagelse, magt og indflydelse. Og Anna Jonasdottir (1991) har argumenteret for, at kvinder som gruppe har fælles interesser i at være til stede i de offentlige forsamlinger, selv om de ikke har substantielle fællesinteresser. Og tesen om politikens autonomi er stadig kontroversiel, specielt om strategier for lighed i politisk indflydelse og magt kan løsnes fra strategier for at ændre det kønsopdelte arbejdsmarked (Hirdman 1990).²

Kvindeforskningen har vist, at dilemmaet mellem lighed og forskellighed er reelt. Strategien kan enten tage udgangspunkt i at integrere kvinders fælles erfaringer 'som kvinder', eller lægge vægt på at fastholde kvinder som forskellige fra mænd. Dette dilemma kan udstrækkes til en strategi, der fastholder kvinders fælles erfaringer overfor en strategi, der tager udgangspunkt i kvinders forskellighed. Jeg er enig med Phillips i, at spørgsmålet om kvinders politiske eksklusion også er et selvstændigt politisk problem, der må angribes på det politiske niveau (Siim 1994). Spørgsmålet om, hvornår de generelle lighedsargumenter er relevante, og hvornår, der er tale om at integrere forskelle, kan derfor ikke løses gennem abstrakte principper men må løses politisk konkret.

Nærværets politik og demokratiske utopier

Et centralt omdrejningspunkt i bogen er modsætningen mellem de undertrykte gruppers interesser i større politisk magt og indflydelse og langsigtede demokratiske idealer om politiske fællesskaber baseret på dialog (kap. 6). Der er en række paralleller mellem Phillips forståelse og de diskursdemokratiske (eller deliberative) tilgange. Disse anerkender

² For en diskussion af tesen om politikens relative autonomi se Siim 1994.

problemerne med politisk eksklusion men har ikke nogen løsningsforslag. Det forudsættes, at problemerne med politisk eksklusion løses med andre midler: Enten gennem en forbedring af de undertrykte grupper sociale og økonomiske betingelser. Eller gennem en øget participation af marginaliserede grupper i frivillige bevægelser og lokale sammenhænge.

Klassiske socialister og marxister satte deres lid til en forbedring af de undertryktes materielle betingelser. Hvorimod de deltagerdemokratiske teorier forventede, at en større deltagelse på arbejdspladsen ville smitte af i forhold til den øvrige politiske aktivitet. Endelig forventede mange kvindeforskere, at kvinders aktivitet i de sociale bevægelser ligeledes ville øge kvinders politiske deltagelse, indflydelse og magt.

Det er en kendsgerning, at radikale demokrater ikke har været specielt interesseret i spørgsmålet om repræsentation i den politiske elite. Måske fordi bevidste politiske interventioner i forhold til politisk eksklusion ofte anses for reformistiske. De radikale demokrater har generelt været negative i forhold til interessepolitik, fordi den forventes at modvirke udviklingen af mere solidariske politiske fællesskaber.

Iris Young er en af de få demokratiteoretikere, som har kritiseret de universalistiske principper, fordi de ensidigt er til gavn for de dominerende grupper. Cass Sunstein har kritiseret forestillingen om fælles interesser, fordi de ofte er i de dominerende grupper interesse at fremhæve undertrykte grupper interessekampe som udtryk for egoistisk politik. De ønsker begge, som Phillips, at angribe de eksisterende magthierarkier og mener, at det er muligt at kombinere et angreb på de etablerede interesser med principper om grupperepræsentation for undertrykte grupper.

Det fælles perspektiv for de diskursdemokratiske, neorepublikanske og kommunitære tilgange er at udvikle politiske fællesskaber, der overskrider en snæver interesseforståelse. Pointen er, at forandre de eksisterende interesser og præferencer gennem politisk debat og politiske handlinger. Interessekampen sættes derfor ofte i modsætning til en mere radikal explorativ politik, der kan bidrage til at ændre den politiske dagsorden ved at udvide omfanget af politiske løsninger og identificere nye fælles interesseområder, fx i forhold til miljø.

Der er dog basis for en dialog, idet det er en vigtig forudsætning for diskursdemokratiet, at de sociale grupper forskellige betingelser anerkendes som et udgangspunkt, ellers kan dialogen aldrig komme i gang. I det perspektiv bliver en repræsentation af undertrykte grupper et nødvendigt element i skabelsen af et reelt demokratisk forum.

Der eksisterer også en række spændinger mellem teorier om diskursdemokrati, neorepublikanistiske ideer og princippet om politisk nærvær. Diskursdemokrater, der

lægger vægt på at sikre demokratiet gennem formelle procedure og rationelle argumenter, er blevet kritiseret for at skjule de dominerende interesser. Kritikerne har peget på, at gode argumenter ikke altid er nok. Omvendt er princippet om 'tilstedeværelse' ikke nogen garanti, men det kan fortolkes som en nødvendig forudsætning for, at de undertrykte ideer bliver taget alvorligt. Phillips peger på behovet for mere pluralistiske institutioner baseret både på 'self-interest' og på 'altruisme' (s165).

Afslutning - fra universalisme til pluralisme?

Phillips har efter min mening leveret en overbevisende argumentation for behovet for en nytænkning af de klassiske repræsentationsprincipper for at løse problemerne med skævhed i politisk indflydelse og politisk magt. Hun argumenterer for et radikalt skift i synsvinklen fra idépolitik til princippet om politisk nærvær. Dette skift er ikke et udtryk for en snæver interessegruppedpolitik. Det nye perspektiv skal bidrage til en fornyelse af den politiske dagsorden og en forandring det politiske liv.

Behovet for fornyelse af demokratiet fremhæves i dag fra mange sider men forslagene går ofte i forskellig retning. Phillips har selv argumenteret for en højere grad af *pluralisme* i det politiske liv både i form af en mangfoldighed af politiske arenaer, niveauer og deltagelsesformer (1992, 1993). Bogens forslag om mere pluralisme på det *nationale* niveau går dog et skridt videre end de tidligere bøger. Forslaget adskiller sig markant fra hovedtendensen i den politiske teori, inklusive de feministiske bidrag, der alle forestiller sig, at demokratiet skal udvikles 'fra neden' med rod i de frivillige politiske fællesskaber, deltagerrettigheder i de sociale institutioner og gennem en fornyelse af det lokale demokrati.

Phillips position er provokerende, fordi de *valgte forsamlings* betydning opprioriteres i forhold til de *frivillige sammenslutninger*, som har været betragtet som demokratiets kerne. Phillips er positiv overfor det lokale, selvstyrende, 'kommunitære' demokrati, men hun hævder, at det ikke kan løse problemet med politisk eksklusion. Løsningen er i stedet at ændre demokratiet 'fra oven' gennem indførelse af et institutionelt design, der ændrer ved selve principperne for politisk repræsentation.. Hun påstår, at den eneste måde, hvorpå den offentlige politik reelt kan fornys, er ved at bringe forskellige perspektiver sammen og konfrontere repræsentanter fra forskellige grupper således der gennem interaktion sker noget nyt. Det eneste forum for dette er mere 'fuldstændige' forsamlinger, som i princippet repræsenterer os alle, og omfatter repræsentanter for alle medborgere (s182).

Med denne argumentation placerer Phillips sig i klar forlængelse af de diskursdemokratiske, neorepublikanske og feministiske traditioner, hvor målet er at styrke den offentlige dialog og medborgernes aktive deltagelse i det politiske liv. Bogen er dog

samtidig en velkommen udfordring til disse strategier, der bygger overvejende på en demokratisering 'fra neden' og som negligerer de valgte politiske forsamlings betydning for at nedbryde de eksisterende magthierarkier.

Referencer:

- Hirdman Yvonne (1990), "Genussystemet" (The Gender System) ch. 3 in *Demokrati och Makt i Sverige*. Maktudredningen huvudrapport, SOU 1990:44.
- Jonasdottir Anna (1991), *Love Power and Political Interests. Towards a Theory of Patriarchy in Contemporary Western Societies*. Örebro Studies 7, Kumla.
- Pateman, Carole (1988): *The Sexual Contract*, Stranford University Press, Stanford.
- Siim, Birte (1994): "Engendering Democracy - the interplay between Citizenship and Political Participation" in *Social Politics. International Studies of Gender, State and Society* vol. 1 no 3, 1994.

GEP - FORSKNINGSPROGRAM OM KØN, MAGT OG POLITIK

GEP - FORSKNINGSPROGRAM KØN, MAGT OG POLITIK beskæftiger sig med den ændrede politiske betydning af køn i de moderne samfund. Kvinders stilling i det danske demokrati har gennem de sidste 30 år ændret sig fra politisk magtesløshed til politisk tilstedeværelse og indflydelse. Denne udvikling har haft vidtgående konsekvenser - ikke kun for kvinder, men også for mænd.

Programmets overordnede formål er at analysere samspillet mellem på den ene side forandringer og opbrud i kønsrelationer og kønsopfattelser og på den anden side ændringer i de europæiske velfærds- og demokratimodeller. Den grundlæggende antagelse er, at politikken spiller en central rolle for konstruktion af køn - og omvendt at ændringer i kønsrelationerne påvirker den politiske diskurs og de politiske institutioner. Ud fra denne dobbelte problematik rejses der en række nye spørgsmål bl.a. til samspillet mellem det civile, politiske og sociale medborgerskab.

Der lægges især vægt på to faktorer: For det første på at synliggøre processer og mønstre bag de dobbelte tendenser til "empowerment" og marginalisering med basis i køn og klasse. For det andet på at differentiere i gruppen af kvinder og i gruppen af mænd ved at undersøge samspillet mellem køn og klasse. Samtidig med, at kønsperspektivet fastholdes vil disse differentieringer bl.a. synliggøre generationsforskelle og forskelle mellem resourcesvage og resourcestærke grupper.

Gennem delprojekter og konkrete casestudier vil områder som fx den offentlige ligestillingspolitik, baggrunden for den stigende kvinderepræsentation, betydningen af kvinders deltagelse i de politiske fællesskaber og i den politiske elite, samt strategier mod marginalisering og fattigdom blive behandlet.

ANETTE BORCHORST

Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet
Universitetsparken
8000 Århus C
Tlf.: 89 42 11 33
Fax: 86 13 98 39
E-mail: ab@ps.au.dk

JOHN ANDERSEN

Institut for Samfundsøkonomi
og Planlægning
Roskilde Universitetscenter
Bygning 23.1., PO 260
4000 Roskilde
Tlf.: 46 75 77 11
Fax: 46 75 66 18
E-mail: johna@ruc.dk

DRUDE DAHLERUP

Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet
Universitetsparken
8000 Århus C
Tlf.: 89 42 11 33
Fax: 86 13 98 39
E-mail: drude@ps.au.dk

ANN-DORTE CHRISTENSEN

FREIA - Center for
Kvindeforskning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tlf.: 96 35 80 80
Fax: 98 15 32 98
E-mail: adc@i4.auc.dk

JØRGEN ELM LARSEN

Sociologisk Institut
Københavns Universitet
Linnésgade 22
1361 København K
Tlf.: 35 32 32 80
Fax: 35 32 39 40
E-mail: Joergen.Elm.Larsen@
sociology.ku.dk

BIRTE SIIM (KOORDINATOR)

FREIA - Center for
Kvindeforskning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tlf.: 96 35 80 80
Fax: 98 15 32 98
E-mail: siim@i4.auc.dk

JENS PEDERSEN-ULRICH

(PH.D.-STUDENT)
Department of Development and Planning
Aalborg University
Fibigerstræde 2
DK-9220 Aalborg Øst
Phone: +45 96 35 80 80
Fax: +45 98 15 32 98
E-mail: ulrich@i4.auc.dk

GERDA THORSAGER

(PH.D.-STUDENT)
Department of Sociology
Copenhagen University
Linnésgade 22
DK-1361 Copenhagen K
Phone: +45 35 32 39 45
Fax: +45 35 32 39 40
E-mail: gerda.thorsager@
sociology.ku.dk

PERNILLE T. ANDERSEN

(PH.D.-STUDENT)
Department of Development and Planning
Aalborg University
Fibigerstræde 2
DK-9220 Aalborg Øst
Phone: +45 96 35 80 80
Fax: +45 98 15 32 98

PUBLIKATIONER I GEPS TEKSTSERIE:

1. John Andersen, Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen, Drude Dahlerup, Jørgen Elm Larsen og Birte Siim: *Project Outline. Gender, Democracy and Welfare States in Transition*, Aalborg Universitet, 1997.
2. Anette Borchorst: *State of the Art Study of Research on Women in Political Decision-Making. Report on Denmark*, Aalborg Universitet, 1997.
3. Birte Siim og Ann-Dorte Christensen: *Medborgerskab og politisk kultur*. (Sælges kun internt på Aalborg Universitet).
Genoptryk af artikler fra Ann-Dorte Christensen m.fl. (red.) *Det kønnede samfund. Forståelser af køn og social forandring*, Aalborg Universitetsforlag, 1997.
4. Birte Siim: *Towards a Gender Sensitive Framework for Citizenship - Implications for Comparative Studies of Welfare States in Transition*, Aalborg Universitet, 1998.
Jet Bussemaker (ed.): *Citizenship and Transition of European Welfare States*, forthcoming, New York/London, Routledge.
5. Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen og Birte Siim: *Køn, demokrati og repræsentation - genoptryk af fire anmeldelser*, Aalborg Universitet, 1998.

GEPS-TEKSTSERIEN kan købes hos:

SEKRETARIATET

GEPS - FORSKNINGSPROGRAM OM KØN, MAGT OG POLITIK

Joan Vuust, Aalborg Universitet, Fibigerstræde 2, 9220 Aalborg Ø

Tlf.: 96 35 80 80, Fax: 98 15 32 98, E-mail: joan@i4.auc.dk